

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ НАУКОВИХ ІДЕЙ Р.М. ОРЖЕНЦЬКОГО У РОБОТІ
«ЕЛЕМЕНТАРНА ТЕОРІЯ СТАТИСТИЧНИХ ВЕЛИЧИН І ОБЧИСЛЕНЬ»

Розкриваються ключові аспекти в роботі Р.М. Орженцького «Елементарна теорія статистичних величин і обчислень». Дана робота присвячена розгляду еволюції основних наукових ідей акад. Р.М. Орженцького.

Ключові слова: Р.М. Орженцький, статистика, економічні дослідження, ЦСУ, математичний аналіз, перепис населення, поняття сукупностей, середні величини.

Ускладнення та підняття на вищий рівень розвитку господарчого життя суспільства вимагало більш ефективних підходів до обліку, управління та розробки методів подальшого вдосконалення як у виробничій, так і у соціальній сфері. Тому вже на початку ХХ ст. стали поширеними впровадження статистики у різні життєві галузі. Так, статистика стала невід'ємною складовою економічних та соціальних досліджень, виникла губернська статистика. Багато вітчизняних вчених стали активно використовувати засоби математичної статистики для проведення наукових досліджень у вирішенні практичних задач (М.М. Вольф, А.О. Сапегін, О.К. Філіповський, А.А. Марков, Ю.О. Філіпченко, Є.Є. Слуцький, О.В. Леонтович, В.І. Романовський, П.О. Некрасов, Р.М. Орженцький, О.О. Чупров та ін.). Здобутки деяких з цих учених на сьогодні втрачено, а прізвища їх майже невідомі (наприклад, Р.М. Орженцький, О.К. Філіповський, О.О. Чупров).

Дана робота присвячена розгляду еволюції основних наукових ідей акад. Р.М. Орженцького у його роботі «Елементарна теорія статистичних величин і обчислень» [1]. Щодо наукових здобутків цього вченого маються лише деякі виокремлені відомості, досліджень стосовно здобутків його наукової діяльності та їх значення не проводилося.

Зазначена робота акад. Р.М. Орженцького, видана Київським губернським статистичним бюро 1921 р., де він (з 1919 р.) працював науковим консультантом та редактором Статистичного бюлетеня. В той же час вчений також керував кафедрою теоретичної економії в АН УРСР та Соціально-економічним відділом академії. Відомо, що в АН УРСР він організував вивчення бюджетів, кон'юнктури народного господарства, руху ринкових цін. До Києва він був переведений з Москви у 1919 р., де займав посаду завідуючого відділом статистичної методології ЦСУ РРФСР [2]. Тому висвітливо події (сто-

совно статистичних органів країни та їх роботи), що відбувалися в ці роки й впливали на наукову та практичну діяльність вченого.

14 грудня 1917 р. декретом ВЦВК була створена ВРНГ як єдиний загальноекономічний центр, почали вестися статистичні роботи у всіх започаткованих організаціях і закладах. У структурі ВРНГ було створено спеціальний відділ статистики та перепису, який повинен підготувати промисловий перепис уже в 1918 р. У період побудови та становлення нової держави, а також прагнення до державного централізованого регулювання усіх життєвих питань, ВРНГ, що була перевантажена, для забезпечення масштабних, організованих статистичних робіт, підняла питання про створення відповідного державного закладу, який би впровадив і керував єдиною централізованою системою державної статистики. Тому в червні 1918 р. на I Всеросійському з'їзді статистиків розглянуто та обговорено проект Положення про державну статистику, який представив голова відділу статистики та перепису ВРНГ П.І. Попов і вже 25 липня 1918 р. Декретом РНК «Про державну статистику (Положення)» було проголошено створення єдиного державного органу – Центрального статистичного управління (ЦСУ) [3]. У вересні цього ж року для подальшого розвитку державної системи статистики створені нові статистичні органи, затверджені у «Положенні про організацію місцевих статистичних закладів» та «Положенням про Раду у справах статистики при Центральному статистичному управлінні». Необхідні відомості для ЦСУ повинні були надавати державні та суспільні організації, заклади та приватні товариства.

Щодо проф. Р.М. Орженцького, то він у 1918–1919 рр. працював професором Петроградського університету, розвиваючи далі свої дослідження в галузі математичної статистики. Будучи економістом за фахом, він прово-

див оціночно-статистичні дослідження, поступово занурюючись у методологічні питання математичної статистики, результатом яких ще у 1912 р. була робота «Зведені ознаки» [4], подана дисертація на ступінь доктора політичної економії та статистики до захисту у Санкт-Петербурзькому університеті. Офіційним опонентом роботи був акад. А.А. Марков – видатний математик, професор Санкт-Петербурзького університету, відомий своїми роботами у галузях математичного аналізу, теорії ймовірності та математичної статистики [4, 6]. У 1919 р. Р.М. Орженцького переводять до Москви на посаду завідуючого відділом статистичної методології ЦСУ РРФСР.

Відбувалася постійна перебудова органів статистики. У 1919 р. проф. Р.М. Орженцький переїхав до Києва науковим консультантом та редактором Статистичного бюлетеня губернського статистичного бюро, де, як відомо, у лютому 1919 р. було встановлено радянську владу, яка протрималася до кінця літа. Вже у березні 1919 р. Раднарком України затвердив Положення «Про місцеві статистичні заклади України», а в червні – Положення «Про державну статистику» [3]. У липні Робітничо-селянський уряд України заслухав доповідь представника ЦСУ РРФСР про впровадження організаційної комісії в Україні та підпорядкування їй Губернських статистичних бюро.

Радянська влада повернулася на територію України у лютому 1920 р., а в травні 1920 р. у Харкові відбулася Всеукраїнська конференція статистиків та економістів та Раднарком УРСР затвердив «Положення про Бюро Центрального статистичного управління Федерації на Україні» (Всеукрстатбюро, яке у жовтні перейменоване на Центральне статистичне управління УРСР) [3, 4]. Наступного місяця Раднарком УРСР затвердив склад Виконавчого Комітету Ради статистиків, а в липні – прийняв постанову про мобілізацію статистичних сил України. Темпи розбудови та проведення робіт статистичними органами були дуже високими внаслідок необхідності швидкого вирішення поставленої задачі централізації робіт усіх галузей господарства країни. У серпні відбувся Всеукраїнський з'їзд представників статистичних бюро, почався перший Всеросійський перепис населення та сільськогосподарський перепис. У березні 1921 р. із подальшим поширенням державної централізації статистичні заклади України включено до системи статистичних органів ЦСУ РРФСР, а у квітні Раднарком України прийняв постанову про Всеукраїнське

Центральне статистичне бюро, згідно якого відбувся поділ Всеукрстатбюро (яке стало самостійним Центральними статистичним органом державної статистики України) та Харківського Губстатбюро (на базі якого у липні відбулася Всеукраїнська статистична конференція завідуючих губернськими статистичними бюро). З жовтня 1921 р. почали виходити номери Статистичного бюлетеня ЦСУ УРСР, що було свідченням організації в Україні державної поточної статистики промисловості та праці, а трохи згодом державної статистики транспорту і зв'язку, освіти [3].

Звичайно, широке впровадження статистичних робіт у господарські галузі неможливе без попереднього розвитку відповідних теоретичних і прикладних напрямків у статистиці. Напружена робота по організації поточних статистичних досліджень у системі державних статистичних органів з метою отримання вагомих для керування господарством країни результатів, вимагала такої ж напруженої праці вчених в галузі статистики: вирішення ряду методологічних питань, впровадження статистичних методів до нових галузей науки та практики, розв'язання нових практичних завдань тощо. Огляд наявних джерел різних галузей науки вказує, що статистика у перші десятиріччя ХХ ст. набула поширення як інструмент для вирішення різних завдань.

Починаючи з досліджень в галузі теорії цінності, проводячи дослідження економічних явищ, Р.М. Орженцький стає розробником математичних методів кількісного вимірювання масових суспільних явищ, методологічних питань математичної статистики. Звичайно, що еволюція досліджень вченого в галузі статистики має відображення у його наукових працях. У працях, які дійшли до наших днів, також можна побачити еволюцію його наукових інтересів: від економічних учень як економіста, використання інструменту статистики у дослідженнях, подальшого проведення вивчення та аналізу соціальних явищ засобами статистики до розгляду методологічних аспектів теорії статистики, а саме питань щодо статистичних величин та обчислень. Крім того, було виявлено, що його остання відома робота, опублікована до еміграції, «Елементарна теорія статистичних величин і обчислень» [1] також за своєю структурою відображає еволюцію досліджень вченого в галузі статистики.

Вказана робота має п'ять розділів, зміст яких чітко відповідає порядку виникнення наукових інтересів вченого (звичайно, що вже за

більш усестороннього розгляду питань, а також на основі відповідного наукового досвіду). Розділи логічно пов'язані між собою.

Так, у першому, найбільшому розділі, присвяченому розгляду статистичних сукупностей, які за своєю природою є статичними, детально розглядається поняття їх видів та відповідно величин, що є важливими характеристиками. Починаючи від детального розгляду понять роду у сукупності, родової та зведеної характеристики явищ, зведених ознак та їхніх властивостей через дослідження закономірностей у сукупностях, підходить до поняття ймовірності та методологічних аспектів вибіркового досліджень. Далі логічно вводить до розгляду середні величини для кількісних сукупностей та відносні числа для якісних, дослідженню яких присвячує наступні два розділи «Середні величини» та «Відносні числа».

Другий розділ роботи («Середні величини») є трохи меншим за розміром. В ньому розглядаються різні середні величини як поняття та наводяться результати дослідження щодо їх практичного застосування. Наводячи визначення поняття деякої середньої величини, вказує прийоми обчислень разом із підходами до полегшення цих обчислень та проводить дослідження середньої величини з точки зору її значення як характеристики ряду. Доводить, що в асиметричних рядах найпопулярніша серед усіх середніх – середня арифметична вже не виражає істинної величини, тобто втрачає своє важливе значення, а істинна величина на знаходить собі об'єктивно-емпіричного виразу у деякій характерній варіанті ряду. З метою пошуку інших величин для характеристик ряду, асиметрія яких є органічною, а не випадковою, вчений підходить до розгляду моди. Показавши, що мода є виразом найбільш ймовірного результату сумісної дії усіх факторів, що відтворюють найбільш частий тип явища. Ухилення від цього типу середньої, хоч і досягають досить великих розмірів, але зустрічаються рідко. Від цього типу природно виміряти ухилення усіх інших величин ряду. Отримує висновки, що така середня величина як мода є ти-

повим і життєво-реальним представником ряду, а тому повинна бути впровадженою до використання на рівні із середньою арифметичною.

Третій розділ «Відносні числа» дав можливість розглянути питання дослідження якісних сукупностей. В ньому, досліджуючи різні види відносних чисел, вчений довів їхню схожість із середніми величинами у наданні характеристики ряду, а також показав, що дослідження відносних чисел є схожим до дослідження рядів при отриманні середньої арифметичної.

В останніх двох невеликих розділах «Функціональна залежність» та «Кореляція» Р.М. Орженцький перейшов до розгляду динамічних рядів, викрив суть досліджень з точки зору математичної статистики для подібних рядів та розглянув найпростіший випадок – лінійну залежність. У розділі «Функціональна залежність» учений провів дослідження методологічних питань щодо викриття функціональної залежності. Як ефективний метод отримання визначеного типу функціональної залежності ознак їм було наведено основні результати методу найменших квадратів для деяких простих видів залежностей. Результати, наведені у розділі, дали можливість логічно перейти до розгляду поняття кореляції ознак, що Р.М. Орженцький і робить в останньому, п'ятому, розділі роботи. Детально розглядаючи основи поняття кореляції, його значення та використання для дослідження кількісних рядів, учений логічно навів деякі моменти аналогу дослідження для якісних рядів, а саме – використання коефіцієнту тяжіння, а на його основі, коефіцієнту Джині з теорії цінності та інших похідних коефіцієнтів.

Отже, розділи роботи Р.М. Орженцького «Елементарна теорія статистичних величин і обчислень» послідовно відображають еволюцію досліджень вченого в галузі статистики: від використання інструменту математичної статистики у дослідженнях, подальшого аналізу явищ засобами статистики до розгляду основ та методологічних аспектів теорії статистики, питань щодо статистичних величин та обчислень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Орженцький Р.М. Элементарная теория статистических величин и вычислений / Р.М. Орженцький. – К.: Держ. вид-во, 1921. – 169 с.
2. Энциклопедия статистических терминов. В 8 т. Т 8. Выдающиеся отечественные и зарубежные ученые в области статистики / Федеральная служба государственной статистики. – М., 2011. – Режим доступа: www.gks.ru/free_doc/new_site/rosstat/stbook11/tom8.pdf
3. Исторические источники советского периода. – С. 582–605. – Режим доступа: <http://window.edu.ru/resource/215/42215/files/p2s3c7.pdf>

4. Орженцкий Р.М. Сводные признаки / Р.М. Орженцкий. – Ярославль: Тип. Губернского Правления, 1910. – 443 с.
5. Вергунова І.М. Математичні методи для вирішення наукових завдань вітчизняної агрономії першої половини ХХ ст. / І.М. Вергунова, В.Й. Красніцький. – К., 2012. – 145 с.

© Ольга Диденко
(Київ)

ОТОБРАЖЕНИЕ ЭВОЛЮЦИИ НАУЧНЫХ ИДЕЙ Р.М. ОРЖЕНСКОГО В РАБОТЕ «ЭЛЕМЕНТАРНАЯ ТЕОРИЯ СТАТИСТИЧЕСКИХ ВЕЛИЧИН И ВЫЧИСЛЕНИЙ»

Раскрываются ключевые аспекты в работе Р.М. Орженского «Элементарная теория статистических величин и вычислений». Данная работа посвящена рассмотрению эволюции основных научных идей акад. Р.М. Орженского.

Ключевые слова: Р.М. Орженский, статистика, экономические исследования, ЦСУ, математический анализ, перепись населения, понятие совокупностей, средние величины.

© Olga Didenko
(Kyiv)

DISPLAYING THE EVOLUTION OF SCIENTIFIC IDEAS R.M. ORZHENSKY IN THE «ELEMENTARY THEORY OF STATISTICAL VALUES AND COMPUTING»

The paper deals with key aspects in the book of R.M. Orzhensky «Elementary theory and calculation of statistical values». This work is devoted to the evolution of the main scientific ideas of R.M. Orzhensky.

Keywords: R.M. Orzhensky, statistics, economic research, CSO, mathematical analysis, the census, the concept of aggregates, averages.

До редакції надійшла 2.10.2013.

УДК 929 Єремєєв

© Сергій Чернецький
(Переяслав-Хмельницький)

ІЗ МАЛОВІДОМИХ СТОРІНОК НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА І.М. ЄРЕМЕЄВА

У статті вперше до наукового обігу вводиться матеріал, який стосується клопотання перед наркомом землеробства СРСР І.О. Бенедиктовим про перегляд постанови Державної комісії з сортовипробування зернових культур про встановлення авторства І.М. Єремєєва по сорту озимої пшениці «Українка».

Ключові слова: І.М. Єремєєв, сорт озимої пшениці, «Українка 0246», Миронівська селекційна станція, Державна комісія з сортовипробування зернових культур.

Професор Іван Максимович Єремєєв – один із найвидатніших представників плеяди вчених-селекціонерів, організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні.

17 листопада 1939 р. Державною комісією з сортовипробування зернових культур розглянута заява І.М. Єремєєва про встановлення авторства по сорту озимої пшениці «Українка 0246» Миронівської селекційної станції. При голосуванні постанови голоси членів Держкомісії розділились порівну: «Марініч, Немчінов та академік Якушкін проголосували за визнання співавторства трьох осіб (Жолткевича, Ковалевського та Єремєєва, з визначенням розміру премії Ковалевському 1/3 та Єремєєву 1/3; академік Константінов,

академік Лісіцин та професор Пісарев проголосували за визнання співавторства 2-х осіб: Жолткевича та Єремєєва)» [2, с. 25].

Проте постанова, що була затверджена за дорученням РНК СРСР від 17 січня 1939 р. наркомом землеробства, наркомом НКСГ СРСР та наркомом харчової промисловості, суперечила точному змісту інструкції про встановлення авторства. Відповідно до інструкції, співавторство мало місце, якщо робота селекціонера перервана раніше передачі сорту в державне сортовипробування, але сорт був випробуваний не менше одного року в малому попередньому сортовипробуванні, а решта роботи була закінчена іншим селекціонером, то обидва вважаються співавторами та мають